

Type of Article (Research Article)

An Analysis Of Teleological Ethics In The Thought Of Contemporary Islamic Thinkers And Its Cultural And Social Implications; With Emphasis On The Philosophical Foundations Of Ayatollah Mesbah-Yazdi

Galnaz Ahmadzadeh: Department of Islamic Philosophy and Theology, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran

***Davoud Sirous:** Department of Islamic Philosophy and Theology, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran

Hossein Nowrozi Teymurlouie: Department of Islamic Philosophy and Theology, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Article Info

Received: 2024/11/13
Accepted: 2025/06/01
PP: 107-131.

Keywords:

Teleology
Ethics
Ayatollah Mesbah-Yazdi
Cultural And Social Implications

Abstract

Teleological ethics is an approach that evaluates moral actions based on the ultimate purpose and final end of human life. This perspective holds particular significance in the thought of contemporary Islamic scholars, as it is articulated within the framework of a theistic worldview and grounded in a distinct philosophical and theological system. In this regard, Ayatollah Mesbah-Yazdi, drawing on epistemological, ontological, and anthropological principles rooted in Islamic philosophy, has developed a coherent and teleologically-based ethical theory. His approach not only addresses theoretical dimensions but also has important cultural and social implications. This study employs a descriptive-analytical method to examine and elucidate the philosophical foundations of teleological ethics in Mesbah-Yazdi's thought. It demonstrates that, from his perspective, monotheism (tawhīd) constitutes the most fundamental principle of the ontological order and plays a central role in understanding moral values. He identifies the ultimate goal of human life as divine proximity (qurb ilā Allāh) and argues that all moral imperatives should be interpreted in light of this ultimate end. According to his view, true human perfection is a real and objective matter that is attained through voluntary actions in accordance with moral obligations—obligations that stem from causal relationships between actions and their consequences in the path of human perfection. Consequently, moral concepts are not ends in themselves but serve as instruments to guide human beings toward their true telos. Based on these foundations, ethics is not a matter of convention or mere psychological tendencies, but rather an ontological and realist phenomenon, intrinsically connected to the essence of human existence and the path of its development. This outlook entails significant cultural and social consequences, including the strengthening of moral foundations in collective behavior, the promotion of individual responsibility, and the meaningful integration of ethics within a religious way of life. Thus, by emphasizing the proper determination of the ultimate end—namely, divine proximity—Ayatollah Mesbah presents a rational, coherent, and theologically grounded framework for ethics that can address the individual and societal needs of contemporary humanity.

Citation: Ahmadzadeh, Galnaz. Sirous, Davoud. Nowrozi Teymurlouie, Hossein. (2025). An Analysis Of Teleological Ethics In The Thought Of Contemporary Islamic Thinkers And Its Cultural And Social Implications; With Emphasis On The Philosophical Foundations Of Ayatollah Mesbah-Yazdi. *Journal Of Socio-Cultural Changes*, 22(1; Ser. 85): 107-131.

DOI:

This Article Is Extracted from The Doctoral Thesis of 'Galnaz Ahmadzadeh', Titled "*Analytical Comparison Of Mesbah's Ultimate-Goal-Centered View With Duty-Centered Moral View Of Kant*", Under The Supervision Of 'Dr. Davoud Sirous', & Advisory Of 'Dr. Hossein Nowrozi Teymurlouie'.

***Corresponding Author:** Davoud Sirous

E-mail Address: dr.1341@yahoo.com

Tel: +989144122154

Extended Abstract

Introduction

In the contemporary era, marked by profound cultural, social, and philosophical transformations, rethinking the foundations of Islamic ethics has become an essential and urgent endeavor. One of the most critical issues in this regard is the analysis of teleological ethics and its implications in the thought of contemporary Islamic thinkers—particularly in the ethical theory of Ayatollah Mesbah-Yazdi, who offers a distinct approach grounded in a theistic worldview for the explanation of moral values. In his perspective, the ultimate goal of moral actions is not pleasure or utility, but divine proximity (*qurb ilā Allāh*) and the realization of human existential perfection. This view is founded on specific principles in epistemology, ontology, and anthropology. From an epistemological standpoint, reason is capable of recognizing the necessity of perfection, yet the actual path to attaining it can only be fully discerned through the guidance of revelation. In the ontological domain, moral values are intrinsically connected to the reality of existence and to the Absolute Perfection. And from an anthropological perspective, the human being is a free and spiritual creature who can, through divine motivation, attain true perfection. This study, by focusing on these three dimensions, seeks to address contemporary challenges such as relativism, secular ethics, and scientism. It aims to fill a gap in the philosophical analysis of Ayatollah Mesbah-Yazdi's theory and to contribute to the deepening of Islamic moral philosophy. The central research question is thus formulated as follows: What are the philosophical foundations of teleological ethics in the thought of Ayatollah Mesbah-Yazdi, and how can they be analyzed through the three dimensions of epistemology, ontology, and anthropology?

Methodology

This study employs a descriptive-analytical method. Initially, through library-based research, the works of Ayatollah Mesbah-Yazdi and other contemporary Islamic thinkers on ethics and its philosophical foundations were collected. Subsequently, through content analysis of these sources, the principles and components of the teleological ethical theory were extracted. These principles were then examined and systematized through a philosophical and conceptual approach in order to clarify the internal coherence of Ayatollah Mesbah-Yazdi's perspective and its connection to epistemological, ontological, and anthropological foundations. Furthermore, the cultural and social implications of this ethical framework were analyzed and interpreted in light of relevant works and evidence, with the aim of elucidating the practical functions of this theory in both individual and collective human life.

Results And Discussion

In the thought system of Ayatollah Mesbah Yazdi, ethical teleology is founded upon three fundamental pillars: epistemology, ontology, and anthropology. In the epistemological dimension, he emphasizes the possibility of certain knowledge in ethics, asserting—based on the principles of Islamic philosophy—that moral knowledge can be attained through reason, revelation, and intuitive (or presentational) knowledge. He considers moral propositions to be subject to rational and revelatory criteria and maintains that statements such as “justice must be practiced” are only true if they are either grounded in objective reality or conform to authentic religious texts. According to him, moral imperatives are a type of philosophical necessity, grounded in the causal relationship between actions and their ends, rather than being merely conventional or arbitrary. Within this framework, even the derivation of normative statements from factual ones is considered entirely rational and legitimate, provided it is based on analogical necessity. In the ontological domain, Mesbah Yazdi insists on the truth-apt nature of moral propositions and regards concepts such as “justice,” “oppression,” and “goodness” as secondary philosophical intelligibles that refer to objective realities. From his perspective, moral obligation is not a matter of convention but stems from the real and necessary causal relationship between human actions and their ultimate purpose—namely, human perfection and nearness to God. In anthropology, he underscores the spiritual dimension of the human being and views the voluntary development and perfection of the soul as the central axis of moral valuation. The agent's intention and existential connection with God are presented as the key determinants of the ultimate value of moral actions. On this basis, the human being is seen as a dependent creature in need of the Absolute Perfection, and only through connection with the Absolute Reality—God—can one attain one's ultimate end. Accordingly, Mesbah Yazdi's ethical theory offers a comprehensive, realist, and elevated model of religious ethics, harmonized with the principles of Islamic philosophy, in which moral actions derive their meaning in light of the ultimate human end: nearness to God.

نوع مقاله (علمی پژوهشی)

واکاوی غایت‌مداری اخلاقی در اندیشه متفکران اسلامی معاصر و پیامدهای فرهنگی و اجتماعی آن؛ باتأکید بر مبانی فلسفی استاد مصباح‌یزدی

گلناز احمدزاده: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

* داود سیروس: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

حسین نوروزی تیمورلویی: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

اخلاق غایت‌مداری، رویکردی است که ارزش‌گذاری افعال اخلاقی را بر اساس هدف و غایت‌نهایی انسان سامان می‌دهد. این نگاه، به‌ویژه در اندیشه متفکران اسلامی معاصر، جایگاه ویژه‌ای دارد؛ زیرا در بستر جهان‌بینی توحیدی و بر مبنای نظام فلسفی و الهیاتی خاصی تبیین می‌شود. در این راستا، استاد مصباح‌یزدی، باتکیه بر مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و انسان‌شناختی برگرفته از فلسفه اسلامی، نظریه‌ای منسجم و مبتنی بر غایت‌مداری در اخلاق ارائه کرده است که نه تنها بُعد نظری دارد، بلکه از منظر فرهنگی و اجتماعی نیز قابل تأمل است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی و تبیین مبانی فلسفی غایت‌مداری اخلاقی در اندیشه استاد مصباح‌یزدی پرداخته و نشان می‌دهد که از منظر وی، توحید به‌عنوان بنیادی‌ترین اصل در نظام هستی، جایگاه محوری در فهم ارزش‌های اخلاقی دارد. وی غایت‌نهایی انسان را «قرب الهی»، می‌داند و معتقد است که تمامی بایدها و نبایدهای اخلاقی باید در پرتو این غایت معنا شوند. از نگاه ایشان، کمال حقیقی انسان، امری واقعی و عینی است که از طریق افعال اختیاری و با رعایت الزامات اخلاقی به‌دست می‌آید و این الزامات برخاسته از روابط علی میان افعال و نتایج آن‌ها در سیر کمالی انسان هستند. بدین ترتیب، مفاهیم اخلاقی صرفاً ابزارهایی برای هدایت انسان به سوی آن غایت حقیقی‌اند. بر اساس این مبانی، اخلاق نه امری قراردادی یا صرفاً روان‌شناختی، بلکه امری هستی‌شناختی و واقع‌گرایانه است که با حقیقت وجود انسان و مسیر تکامل او گره خورده است. این نگرش، پیامدهای قابل توجهی در حوزه فرهنگ و اجتماع دارد؛ از جمله تقویت بنیادهای اخلاقی در رفتارهای جمعی، ارتقاء مسئولیت‌پذیری فردی، و معنا یافتن اخلاق در بستر حیات دینی. در نتیجه، استاد مصباح باتأکید بر تعیین صحیح غایت، یعنی «قرب الهی»، چارچوبی عقلانی، منسجم و متناسب با جهان‌بینی اسلامی برای اخلاق ارائه می‌کند که می‌تواند پاسخ‌گوی نیازهای فردی و اجتماعی انسان معاصر باشد.

واژگان کلیدی:

غایت‌مداری
اخلاقی
استاد مصباح‌یزدی
فرهنگی و اجتماعی

۱ ستاد: احمدزاده. گلناز. سیروس، داود. نوروزی تیمورلویی، حسین. (۱۴۰۴). واکاوی غایت‌مداری اخلاقی در اندیشه متفکران اسلامی معاصر و پیامدهای فرهنگی و اجتماعی آن؛ باتأکید بر مبانی فلسفی استاد مصباح‌یزدی. فصلنامه تغییرات اجتماعی-فرهنگی، دوره ۲۲، شماره ۱؛ (پیاپی ۸۵)، ۱۳۱-۱۰۷.

DOI:

این مقاله برگرفته از رساله دکتری «گلناز احمدزاده»، با عنوان «مقایسه تحلیلی غایت‌محوری اخلاقی از دیدگاه مصباح‌یزدی با وظیفه محوری اخلاق از دیدگاه کانت»، است که به راهنمایی «دکتر داود سیروس»، و مشاوره «دکتر حسین نوروزی تیمورلویی»، استخراج شده است.

* نویسنده مسئول: داود سیروس

آدرس پست الکترونیک: dr.1341@yahoo.com

تلفن: ۰۹۱۴۴۱۲۲۱۵۴

مقدمه

در دوره معاصر، بازاندیشی در مبانی اخلاق اسلامی با توجه به تحولات فرهنگی، اجتماعی و فلسفی، به مسئله‌ای حیاتی تبدیل شده است. یکی از مهمترین مباحث در این زمینه، تحلیل غایت‌مداری اخلاقی و پیامدهای نظری و عملی آن در اندیشه متفکران اسلامی است. غایت‌مداری اخلاقی، ابعادی از گرایش‌های اصلی در فلسفه اخلاق به شمار می‌رود، ارزش و اعتبار افعال اخلاقی را در نسبت با غایت و هدف‌نهایی انسان تبیین می‌کند. این رویکرد، به‌ویژه در نظریه اخلاقی استاد مصباح‌یزدی؛ فیلسوف معاصر اسلامی، صورتی خاص و مبتنی بر جهان‌بینی توحیدی یافته است. در این دیدگاه، ارزش‌های اخلاقی نه بر اساس پیامدهای مادی یا سود فردی، بلکه با معیار قرب‌الهی و تحقق کمال وجودی انسان سنجیده می‌شوند. فلسفه اخلاق به‌عنوان شاخه‌ای بنیادین از فلسفه، به پرسش‌هایی اساسی چون منشأ و معیار ارزش‌های اخلاقی، ملاک تمایز میان خوبی و بدی و اعتبار و الزام احکام اخلاقی می‌پردازد. در پاسخ به این پرسش‌ها، دو مکتب عمده وظیفه‌گرایی و غایت‌گرایی در تقابل با یکدیگر قرار دارند. غایت‌گرایان ارزش اخلاقی افعال را تابع نتایج و اهداف آن‌ها می‌دانند؛ در حالی که وظیفه‌گرایان، ارزش را در ذات فعل یا سازگاری آن با اصولی پیشینی جست‌وجو می‌کنند، حتی اگر نتیجه مطلوبی در پی نداشته باشد (فرانکنا، ۱۳۹۳: ۷۶؛ هولمز، ۱۳۹۸: ۶۳-۶۱). غایت‌گرایان نیز درباره غایت‌نهایی اختلاف دارند؛ برخی به لذت فردی، برخی به خیر عمومی و برخی دیگر به قدرت یا رفاه اشاره دارند. در این میان، دیدگاه استاد مصباح‌یزدی چارچوب غایت‌گرایی قرار می‌گیرد، مبتنی بر مبانی خاصی در معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی، است که آن را از سایر نظریه‌ها متمایز می‌کند. ایشان «قرب‌الهی»، را غایت نهایی افعال اخلاقی دانسته و ارزش هر فعل را در نسبت آن با این غایت متعالی ارزیابی می‌کنند (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۴: ۳۴۵). در این اساس، کمال اخلاقی انسان به مثابه یک امر عینی و قابل تحقق تلقی شده و مسیر رسیدن به آن مبتنی بر افعال اختیاری همراه با انگیزه الهی تعریف می‌شود (مصباح‌یزدی، ۱۳۹۱: ۱۰۲). این رویکرد، برخلاف وظیفه‌گرایی که بر اصول پیشینی تأکید دارد، بر نتیجه فعل از حیث ارتباط با غایت توحیدی تمرکز می‌کند (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۳: ۴۹).

پژوهش حاضر در پی آن است که با تمرکز بر تحلیل این سه ساحت، به پرسش‌های بنیادینی درباره منشأ شناخت ارزش‌های اخلاقی، چیستی این ارزش‌ها در نسبت با وجود و کمال مطلق، و نیز نقش انسان به مثابه فاعل اخلاقی در تحقق آن‌ها پاسخ دهد. در بُعد معرفت‌شناختی، نقش عقل و وحی به‌عنوان منابع معرفت اخلاقی بررسی می‌شود. از نظر استاد مصباح، عقل گرچه توانایی درک نیاز به کمال را دارد، اما مسیر تحقق آن تنها از طریق وحی تبیین می‌شود. این دیدگاه با نگرش‌های سکولار که تکیه بر تجربه یا اجماع انسانی دارند، تفاوت اساسی دارد. در ساحت هستی‌شناسی، ارزش‌های اخلاقی پیوندی تنگاتنگ با حقیقت وجود و کمال مطلق (خداوند)، دارند و قرب‌الهی به‌عنوان معیار ارزش، سایر کمالات را در بر می‌گیرد. این نگرش، در تقابل با نسبی‌گرایی اخلاقی قرار می‌گیرد که ارزش‌ها را وابسته به شرایط اجتماعی یا ترجیحات فردی می‌داند (عبداللهی، فاضلی، ۱۴۰۱: ۵۱؛ Pojman, Fieser, 2011: 16). در ساحت انسان‌شناسی نیز، انسان موجودی مختار و معنوی تلقی می‌شود که با انتخاب‌های آگاهانه و انگیزه‌های الهی، می‌تواند به کمال حقیقی برسد. در اینجا باور و انگیزه نقش اساسی در ارزش اخلاقی دارند؛ زیرا عمل بدون انگیزه متعالی، فاقد ارزش اخلاقی است. از منظر نظری، این پژوهش پاسخی است به چالش‌هایی همچون نسبی‌گرایی، علم‌زدگی و اخلاق سکولار که اخلاق دینی را تهدید می‌کنند؛ و از منظر کاربردی، می‌تواند در تصمیم‌گیری‌های فردی و اجتماعی راه‌گشا باشد. همچنین این تحقیق تلاشی است در جهت پرکردن خلأ موجود در تحلیل‌های فلسفی نظریه استاد مصباح‌یزدی و گامی در راستای توسعه و تعمیق فلسفه اخلاق اسلامی در چارچوب علوم انسانی اسلامی. بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود: «مبانی غایت‌مداری اخلاقی در اندیشه استاد مصباح‌یزدی چیست و این مبانی چگونه در سه ساحت معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی قابل تحلیل‌اند؟» پاسخ به این پرسش می‌تواند تصویری دقیق‌تر از ظرفیت‌های نظریه اخلاقی اسلامی در مواجهه با مسائل اخلاقی معاصر و تحولات اجتماعی ارائه دهد.

پیشینه تحقیق

محمد فنایی/شکوری (۱۴۰۱)، در پژوهش «آیت‌الله مصباح‌یزدی نظریه پرداز در فلسفه اسلامی معاصر»؛ به بررسی جایگاه فلسفی آیت‌الله مصباح‌یزدی در عرصه فلسفه اسلامی معاصر پرداخته است. این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی، انواع فعالیت‌های

فلسفی، ویژگی‌های تفکر فلسفی، و مهمترین دستاوردهای ایشان را به صورت اجمالی و فهرست‌وار موردبررسی قرار داده است. نتیجه اصلی پژوهش آن است که آیت‌الله مصباح‌یزدی نه تنها یکی از چهره‌های شاخص فلسفه اسلامی معاصر به شمار می‌رود، بلکه با آثار گسترده و تربیت شاگردان متعدد، سهم برجسته‌ای در تداوم و توسعه فلسفه اسلامی داشته و می‌توان از سیره علمی و فلسفی ایشان درس‌های مهمی در جهت نو سازی فلسفه اسلامی معاصر آموخت (فناپی اشکوری، ۱۴۰۱: ۱۳-۹). روح‌الله آدینه و سیده‌رقیه موسوی (۱۴۰۱)، در اثر «عملکرد ذهن در فرایند ادراک عقلی/ازمنظر آیت‌الله مصباح‌یزدی»؛ به تبیین دیدگاه آیت‌الله مصباح‌یزدی درباره چگونگی شکل‌گیری مفاهیم کلی و نقش ذهن در فرایند ادراک عقلی پرداخته‌اند. این مطالعه با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام شده و در صدد است باتکیه بر آراء مصباح‌یزدی، تبیینی نو از سازوکار ادراک کلی ارائه دهد. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که مصباح‌یزدی با رویکردی نو صدرایی، میان کارکرد ذهن در ساحت‌های مختلف ادراک تمایز قائل می‌شود؛ به گونه‌ای که ذهن در ادراک معقولات اولی حالت انفعالی دارد، در حالی که در ادراک معقولات ثانیه (اعم از منطقی و فلسفی)، نقش فعالی ایفاء می‌کند. افزون‌براین، او برخلاف برخی تفاسیر سنتی، ضرورتی برای اثبات وجود عقول منفصل یا شهود آن‌ها در فرایند ادراک کلی قائل نیست و این امر را با تحلیل درونی از عملکرد ذهن توضیح می‌دهد (آدینه، موسوی، ۱۴۰۱: ۹۴-۸۱). سیدحسین شرف‌الدین، سیدعلی حسینی‌زاده و ایمان ابراهیمی (۱۳۹۹)، در مطالعه «تحلیل مفهوم مسئولیت اجتماعی با رویکرد اسلامی (باتأکید بر دیدگاه‌های آیت‌الله مصباح‌یزدی)»؛ به مبانی، ماهیت و ابعاد مسئولیت اجتماعی از منظر فلسفه اسلامی و باتکیه بر آرای آیت‌الله مصباح‌یزدی پرداخته‌اند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و قیاسی، تلاش دارد تا مفهوم مسئولیت اجتماعی را از چارچوب صرفاً قراردادی و حقوقی خارج کرده و آن را در منظومه‌ای اخلاقی، الهی و فلسفی جای دهد. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که مسئولیت اجتماعی از دیدگاه مصباح‌یزدی مفهومی برخاسته از مبانی توحیدی، عقل عملی، فطرت و شریعت است و از سنخ معقولات ثانیه فلسفی به شمار می‌رود. این مسئولیت نه تنها در پیوند با وظیفه فرد نسبت به جامعه و دیگران تعریف می‌شود، بلکه در امتداد مسئولیت انسان در برابر خداوند قرار دارد. افزون‌براین، مسئولیت اجتماعی با نیت رضایت الهی معنا می‌یابد، با حقوق اجتماعی رابطه تضایفی دارد، و نیکوکاری وجه ایجابی آن تلقی می‌شود (شرف‌الدین، حسینی‌زاده، ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۳۸-۲۱).

ادبیات و مبانی نظری

غایت در لغت به معنای «منتهی حرکت»، یا نهایت و پایان یک چیز است. در اصطلاح، دو معنای اصلی برای آن ذکر شده است: یکی «ما الیه الحركة»؛ یعنی آنچه حرکت به سوی آن انجام می‌شود، و دیگری «ما لاجله الحركة»؛ یعنی آنچه حرکت برای آن صورت می‌گیرد. زیرا حرکت امری وابسته به فاعل و غایت است؛ فاعل، آغازگر حرکت است و غایت، نقطه‌ای است که حرکت به سوی آن میل می‌کند (مطهری، ۱۳۹۶: ۴۵۱). در نگاه فلسفی، غایت برای فاعل‌های طبیعی همان نتیجه‌ای است که فعل به آن ختم می‌شود؛ اما درباره افعال اختیاری انسان، ساختار پیچیده‌تری دارد. چنانکه علامه طباطبایی توضیح می‌دهد، افعال ارادی انسان دارای سلسله‌ای از مبادی هستند؛ مبدأ قریب که قوای محرکه بدن‌اند، مبدأ متوسط که شوق و اراده است، و مبدأ بعید که تصور فعل است. اگر این تصور با اندیشه و تعقل همراه باشد، آنگاه غایت فعل، منافع مترتب بر آن خواهد بود که فاعل با درک آن‌ها به انجام فعل انگیزه می‌شود. اما اگر تخیل صرف بر فعل حاکم باشد و اندیشه در کار نباشد، دیگر نمی‌توان از غایت عقلی سخن گفت. از منظر استاد مصباح‌یزدی، غایت افعال ارادی، نه صرفاً علم به نتیجه مطلوب (چنانکه نزد حکما رایج است)، بلکه خواست و محبت فاعل است. به بیان ایشان، علم شرط تحقق علت غایی است نه علت فاعلیت آن. در نتیجه، محبت و انگیزه نهفته در درون فاعل که به صورت رضایت، شوق یا میل ظاهر می‌شود، نقش اصلی را در غایت‌مندی ایفاء می‌کند (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۴: ۱۰۸). ایشان با تمایز دقیق بین اراده و انگیزه، تأکید می‌کنند که اگرچه اراده جزء علت تامه فعل است، اما انگیزه، نقش علت غایی را دارد. ممکن است فردی دارای انگیزه قوی باشد، اما هنوز به مرحله اراده نرسیده باشد. همچنین لازم است تفاوت غایت با علت غایی در تحلیل مفهومی روشن گردد. غایت به معنای نهایت حرکت است، اما علت غایی، مقصود از انجام فعل است. ممکن است میان این دو تفاوت باشد؛ یعنی فعلی دارای غایت باشد اما علت غایی نداشته باشد. به مانند کسی که برای یافتن گنج چاه می‌کند اما به مار می‌رسد؛ اینجا غایت (رسیدن به مار)، تحقق یافته، اما علت غایی (یافتن گنج)، نه. بنابراین، ممکن است غایت یک فعل با علت غایی آن یکسان نباشد. افزون‌براین، یک فعل می‌تواند دارای چند غایت طولی یا عرضی باشد؛ یعنی غایتی، مقدمه غایت دیگر شود، یا چند هدف در عرض هم دنبال شوند. بدین‌سان، برخلاف علت‌های

فاعلی که در عرض یکدیگر نمی‌توانند یک فعل را ایجاد کنند، اجتماع علت‌های غایی در عرض واحد برای یک فعل ممکن است. در حوزه فلسفه اخلاق نیز مفهوم غایت جایگاهی اساسی دارد. گرچه فیلسوفان اخلاق در تعیین مصداق غایت و معیار آن اختلاف نظر دارند، اما بر وجود غایتی نهایی در افعال اخلاقی اتفاق نظر دارند. نظریات غایت‌گرا، معمولاً به لذت‌گرایی متمایل‌اند. این رویکرد را می‌توان در آراء فیلسوفان یونان باستان، به‌ویژه *آریستیپوس*^۱ و *اپیکور*^۲، مشاهده کرد. *اپیکور*، لذت را آغاز و پایان زندگی سعادتمندانه می‌دانست و معیار انتخاب و اجتناب را در میزان لذت می‌سنجید (کاپلستون، ۱۳۹۹: ۴۶۸). اگرچه میان لذت‌گرایان تفاوت‌هایی هست، اما در اصل اینکه سعادت را در لذت می‌دانند، وحدت نظر وجود دارد. در اندیشه اسلامی نیز بحث از لذت و درد در ارتباط با سعادت، پیشینه‌ای طولانی دارد و در آثار اندیشمندان بزرگی همچون *زکریای رازی*، *ابن‌سینا*، *سهروردی* و *صدرالمتألهین* دیده می‌شود (ابن‌سینا، ۱۳۷۷: ۱۷۰؛ صدرالمتألهین شیرازی ۱۳۸۳: ۲۱۷-۲۲۰۸). *ابن‌سینا*، در توجیه نسبت لذت با سعادت می‌نویسد: «لذت هر قوه، درک امر ملایم آن قوه است و آنچه با یک قوه ملایمت دارد، خیر آن قوه است و خیر هر قوه، کمال آن است؛ پس سعادت انسان، در لذت و خوشی نهفته است». استاد مصباح‌یزدی، با اتکاء به جهان‌بینی توحیدی خود، سعادت را که مفهومی انتزاعی است، با پایداری و شدت لذت تفسیر می‌کند. به باور ایشان، لذت حقیقی یا از خود وجود انسان ناشی می‌شود یا از موجوداتی که با او ارتباط وجودی دارند. اما والاترین و پایدارترین لذت، از پیوند با وجودی حاصل می‌شود که همه تعلقات به او منتهی می‌شود. از نظر ایشان، مطلوب حقیقی انسان، موجودی است که وجود انسان به او قائم باشد؛ یعنی همان خدای متعال. در این صورت، انسان با رهایی از تعلقات غیرخدایی، به غایتی نایل می‌شود که کمال وجودی و لذت پایدار را تضمین می‌کند (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۱: ۴۲-۴۳). به‌طور خاص، اگر سعادت را بر مبنای لذت تعریف کنیم، غایت‌نهایی در افعال اخلاقی نیز همان پی‌جویی سعادت خواهد بود. در این نگاه، سعادت تنها مطلوب ذاتی است که برای خود آن طلب می‌شود، نه به‌عنوان وسیله‌ای برای چیز دیگر. از این رو، می‌توان گفت که در نظام اخلاقی استاد مصباح‌یزدی، افعال اخلاقی با غایت‌مندی وجودی و پیوند با سعادت نهایی تفسیر می‌شوند و این نگاه، سازگاری عمیقی با فلسفه اسلامی دارد.

مواد و روش تحقیق

در این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته شده است. ابتدا با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، آثار استاد مصباح‌یزدی و دیگر متفکران اسلامی معاصر در زمینه اخلاق و مبانی فلسفی آن گردآوری شده و سپس با تحلیل محتوای این منابع، اصول و مؤلفه‌های نظریه غایت‌مدار اخلاقی استخراج گردیده است. در ادامه، این اصول با رویکردی فلسفی و مفهومی بررسی و نظام‌مند شده‌اند تا انسجام درونی دیدگاه استاد مصباح‌یزدی و ارتباط آن با مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و انسان‌شناختی مشخص شود. همچنین، پیامدهای فرهنگی و اجتماعی این نگرش نیز با توجه به آثار و شواهد موجود، تحلیل و تبیین شده‌اند تا کارکردهای عملی این نظریه در عرصه حیات جمعی و فردی روشن گردد.

بحث و یافته‌های تحقیق

– مبانی غایت‌مداری اخلاقی از منظر استاد مصباح‌یزدی

❖ **معرفت‌شناختی:** یکی از ارکان بنیادین در تبیین نگرش اخلاقی استاد مصباح‌یزدی، مبنای معرفت‌شناختی ایشان است. پرسش اساسی در این حوزه آن است که آیا شناخت یقینی نسبت به ارزش‌های اخلاقی امکان‌پذیر است یا نه، و اگر پاسخ مثبت است، مبانی و روش‌های حصول این شناخت چیست؟ استاد مصباح‌یزدی، با تکیه بر میراث فلسفه اسلامی، معرفت را به دو قسم اصلی تقسیم می‌کند: علم حضوری (بی‌واسطه)، و علم حصولی (با واسطه). در علم حضوری، چون معلوم نزد عالم حاضر است، بحث از صدق و کذب بی‌معناست؛ اما در علم حصولی، به سبب واسطه‌بودن صورت ذهنی، امکان خطا یا مطابقت با واقع معنا پیدا می‌کند. بر همین اساس، استاد مصباح برای صدق و کذب معرفت، تمایز روشنی قائل‌اند: از نظر ایشان، صدق به معنای مطابقت با واقع است؛ و واقع نیز صرفاً به عالم محسوس محدود نمی‌شود، بلکه شامل واقعیت‌های غیر محسوس همچون مفاهیم ذهنی و نفس‌الامری نیز می‌گردد. در مورد معیار باز شناسی صدق، استاد رویکردی عقل‌گرای مبنی‌گرایانه اتخاذ می‌کند؛ یعنی قضایای

^۱ Aristippus

^۲ Epicureanism

بدیهی، نظیر اولیات و وجدانیات، نیاز به اثبات ندارند، و گزاره‌های نظری با ارجاع به بدیهیات، از طریق براهین عقلی یا تجربی، قابل اثبات هستند. به بیان دیگر، علم حضوری نقش بنیادین در ساختار معرفتی ایشان ایفاء می‌کند. با طرح این دیدگاه، پرسش اساسی در اخلاق آن است که معیار صدق و کذب گزاره‌های اخلاقی چیست؟ استاد مصباح‌یزدی در پاسخ، دو مسیر برای سنجش صدق این گزاره‌ها ترسیم می‌نماید: مطابقت با منابع و مدارک دینی و وحیانی؛ به عنوان مثال، گزاره‌هایی نظیر «عدالت نیکوست» یا «نباید ظلم کرد»، در صورتی صادق‌اند که با منابع معتبر دینی همچون قرآن و سنت مطابقت داشته باشند. مطابقت با واقعیت نفس‌الامری، مستقل از پذیرش اجتماعی یا نظام‌های خاص: در اینجا گزاره‌هایی نظیر «باید عدالت ورزید»، بازتابی از رابطه علی میان فعل اخلاقی (عدالت)، و غایت آن (سعادت یا کمال)، هستند؛ یعنی از ضرورت رابطه میان علت (عدالت)، و معلول (سعادت)، حکایت می‌کنند. استاد مصباح‌یزدی، در تحلیل خود از بایدها، نظریه‌ای فلسفی ارائه می‌دهند که برخلاف نگاه قراردادی و اعتباری صرف، بایدهای اخلاقی را از سنخ ضرورت‌های فلسفی می‌دانند. ایشان تأکید دارند که مفاهیمی همچون «باید مجرم مجازات شود»، از سنخ اعتبارات صرف نیستند، بلکه نشان‌دهنده نوعی ضرورت علی و واقعی‌اند؛ چراکه فعل خاصی (مثلاً مجازات مجرم)، به طور ضروری با نتیجه‌ای خاص (مثلاً تحقق عدالت و امنیت اجتماعی)، مرتبط است. به این ترتیب، استاد مصباح تبیین می‌کنند که بایدهای اخلاقی نه از قرارداد، بلکه از سنخ «ضرورت بالقیاس» هستند؛ یعنی ضرورتی عقلانی که بر نسبت علی میان فعل و غایت آن استوار است. ایشان معتقدند بسیاری از بایدهای دینی نیز برخاسته از همین رابطه‌اند؛ چراکه دین، از دیدگاه ایشان، بیانگر رابطه اعمال انسانی با پیامدهای اخروی آن (سعادت یا شقاوت)، است. در این چارچوب، حتی استنتاج «باید» از «هست»، در صورتی که مبتنی بر «ضرورت بالقیاس» باشد، امری معقول و منطقی خواهد بود. برای مثال: مقدمه ۱: امانت‌داری علت تحقق کمال انسانی است. مقدمه ۲: برای تحقق کمال، وجود علت (امانت‌داری)، لازم است. نتیجه: بنابراین، باید امانت‌دار بود. در این استدلال، دو مقدمه صبغه توصیفی دارند، اما نتیجه آن یک گزاره هنجاری است؛ یعنی اخلاق از واقعیات قابل استنتاج است، اگر پیوند علی میان آن‌ها برقرار باشد. در نتیجه، استاد مصباح‌یزدی، تصریح می‌کنند که باید و نبایدهای اخلاقی، مفاهیمی حقیقی و قابل اثبات‌اند، به شرط آنکه ساختار علیت میان فعل و غایت به درستی تحلیل شود. پس در دستگاه معرفتی ایشان، صدق گزاره‌های اخلاقی نه تنها قابل اثبات است، بلکه مبنای آن یا علم حضوری است (در قضایای وجدانی و بدیهی)، یا استنتاج عقلانی از مقدمات یقینی و یا نقل معتبر دینی.

❖ **هستی‌شناسی:** نخستین و بنیادی‌ترین مسئله در هستی‌شناسی اخلاق، نسبت احکام اخلاقی با واقعیت است. این مسئله در قالب دو دیدگاه کلی، یعنی *واقع‌گرایی*^۲ و *غیرواقع‌گرایی*^۳، مطرح می‌شود. واقع‌گرایان معتقدند گزاره‌های اخلاقی از سنخ گزاره‌های خبری‌اند که به واقعیت‌هایی در عالم خارج دلالت دارند، در حالی که غیرواقع‌گرایان آن‌ها را صرفاً انشائی، تابع احساسات یا قراردادهای اجتماعی می‌دانند. استاد مصباح‌یزدی، از جمله اندیشمندانی است که نظریه‌ای نظام‌مند در تأیید واقع‌گرایی اخلاقی ارائه داده و آن را برپایه تحلیل‌های هستی‌شناختی دقیق بنا نهاده است. *ارزش اخلاقی و واقعیت عینی*، به باور استاد مصباح‌یزدی، ارزش اخلاقی دارای منشأ واقعی و عینی است، هرچند در ظاهر به صورت مطلوبیت جلوه می‌کند. وی، بر این نکته تأکید دارد که هر مطلوبی لزوماً ارزش اخلاقی ندارد. مطلوبیت، شرط لازم فعل اخلاقی هست، اما شرط کافی نیست؛ زیرا افعال اخلاقی باید علاوه بر مطلوب بودن، با معیارهایی همچون حب‌ذات و کمال انسانی نیز پیوند داشته باشند. ایشان در تبیین منشأ مطلوبیت، حب‌ذات را به عنوان علت‌غایی نخستین معرفی می‌کند؛ انسان به طور فطری، خود را دوست دارد و هر آنچه را که موجب کمال و بالندگی خویش بداند، مطلوب می‌شمارد. این حب‌ذات، منشأ میل به کمال در انسان است؛ از آن‌رو، ارزش‌های اخلاقی نیز در گرو تحقق این کمال انسانی قرار دارند. بر این اساس، افعالی که به کمال وجودی انسان یاری می‌رسانند، دارای ارزش اخلاقی واقعی‌اند و این ارزش وابسته به قرارداد، سلیقه یا عرف اجتماعی نیست، بلکه مبتنی بر واقعیت‌های عینی هستی است. *لزوم اخلاقی و ضرورت بالقیاس*؛ استاد مصباح‌یزدی در تحلیل لزوم اخلاقی، آن را در نسبت باهدف غایی اخلاقی یعنی «کمال اختیاری»، بررسی می‌کند. به اعتقاد وی، لزوم اخلاقی از نوع ضرورت بالقیاس است؛ یعنی

^۲ Moral Realism^۳ Moral Anti-Realism

اگر غایت انسان را قرب الهی بدانیم، و اگر تحقق این غایت وابسته به انجام افعال خاصی باشد، در این صورت، انجام آن افعال از نوع ضرورت خواهد بود. این ضرورت نه قراردادی، بلکه واقعی و تکوینی است. از منظر ایشان، اگرچه زبان اخلاق ممکن است گاه از شائی جلوه کند، اما محتوای آن ناظر به واقعیت است. به بیان دیگر، لزوم اخلاقی، صرفاً برآمده از تو صیه و امر و نهی نیست، بلکه ناشی از رابطه واقعی میان فعل و هدف اخلاقی است و لذا دارای مبنای هستی‌شناختی می‌باشد. *واقع‌نما بودن گزاره‌های اخلاقی*؛ یکی از محورهای اساسی در نظریه اخلاقی استاد مصباح‌یزدی، اثبات اخباری بودن گزاره‌های اخلاقی است. ایشان بر این باور است که مفاهیم اخلاقی همچون «خوب»، «بد»، «باید»، و «نباید»، معادل با معقولات ثانیه فلسفی‌اند؛ مفاهیمی که ذهن آن‌ها را با توجه به رابطه واقعی میان افعال اختیاری و نتایج آن‌ها انتزاع می‌کند. این مفاهیم اگرچه انتزاعی‌اند، اما محکی عینی دارند و به واقعیت‌هایی در جهان هستی دلالت دارند؛ همچنان که مفاهیمی چون عدالت و ظلم نیز با وجود انتزاعی بودن، از واقعیت‌های عینی حکایت می‌کنند. بنابراین، گزاره‌های اخلاقی، صرف‌نظر از پذیرش یا انکار فاعل‌شناسا، قابلیت صدق و کذب دارند و از امور واقعی حکایت می‌کنند. *سنخ‌شناسی مفاهیم اخلاقی*؛ به اعتقاد وی، مفاهیم اخلاقی نظیر «عدل»، «ظلم»، «خیر»، و «شر»، از سنخ معقولات ثانیه فلسفی هستند؛ مفاهیمی که نه از طریق حواس، بلکه به واسطه عقل و بادر نظر گرفتن نسبت‌های واقعی میان افعال انسانی و غایات اخلاقی قابل درک‌اند. این مفاهیم، برخلاف تصور برخی مکاتب نسبی‌گرا، نه جعلی و قراردادی، بلکه برآمده از ساختار عینی عالم‌اند و کارکردشان نیز تبیین رابطه واقعی میان فعل یا صفت اخلاقی و هدف غایی اخلاق است. در نتیجه، با اثبات واقعیت عینی ارزش‌ها و لزوم‌های اخلاقی، استاد مصباح‌یزدی به دفاع از نظریه مطلق‌گرایی اخلاقی می‌پردازد. او بر این باور است که ارزش‌های اخلاقی وابسته به زمان و مکان یا شرایط متغیر نیستند، بلکه تابع مصالح و مفاسد واقعی‌اند. تغییرات ظاهری در احکام اخلاقی نیز نه به دلیل تغییر ارزش‌ها، بلکه ناشی از عدم درک دقیق موضوعات با همه قیود و شرایط واقعی آن‌هاست. گزاره‌هایی نظیر «عدل خوب است» یا «راست‌گویی پسندیده است»، گزاره‌هایی مطلق‌اند، مگر اینکه در مصادق آن‌ها خطا شده باشد. بر این مبنا، اخلاق در اندیشه استاد مصباح‌یزدی، اخلاقی واقع‌گرا، مطلق‌گرا، و مابعدالطبیعی است که ریشه در هستی‌شناسی دقیق او دارد.

❖ *انسان‌شناسی*: نحوه نگرش به انسان و تبیین ابعاد وجودی او، نقش بنیادینی در شکل‌گیری ساختارهای فردی و اجتماعی انسان دارد؛ چراکه هر مکتب فکری، چه دینی و چه غیردینی، بر اساس انسان‌شناسی خاص خود، نظام‌های حقوقی، جزایی، تربیتی و ارزشی را سامان می‌بخشد. انسان‌شناسی، به مثابه ترجمان ایده‌آل‌ها و اهداف نهایی هر مکتب، در تعیین سازوکارهای تحقق زندگی مطلوب انسانی ایفای نقش می‌کند. در منظومه معرفتی آیت‌الله مصباح‌یزدی، انسان‌شناسی بر پایه توحید استوار است؛ توحیدی که به عنوان حقیقتی پایدار، زیربنای همه گزاره‌های اعتقادی، اخلاقی و معرفتی دین تلقی می‌شود. ایشان توحید را همانند شجره طیبه‌ای می‌دانند که ریشه در زمین دارد و شاخه‌های آن به آسمان می‌رود، و این به معنای رشد، تعالی و جهت‌گیری وجودی انسان به سوی مراتب والاتر وجود است. بر این اساس، هویت حقیقی انسان نه در بُعد مادی، بلکه در بُعد روحانی و غیرمادی او قرار دارد؛ روحی که دارای حرکت و سیر به سوی کمال مطلق است. روح انسان، از منظر استاد مصباح، در مسیر بی‌نهایت‌طلبی، به سوی تحقق کمال نهایی سیر می‌کند، و این سیر جزء در ارتباط وجودی با مبدأ هستی، یعنی خدای متعال، معنا نمی‌یابد. در تحلیل ارزش اخلاقی افعال، ایشان تأکید ویژه‌ای بر حسن فاعلی دارند. به بیانی، ارزش اخلاقی یک عمل نه صرفاً به خود عمل (حسن فعلی)، بلکه به انگیزه و نیت فاعل آن وابسته است. عمل از حیث نیت، ارزیابی و ارزش‌گذاری می‌شود. به طور خاص، نیت، در حکم عنوان و محتوای اصلی عمل است. در نظام اخلاقی اسلامی، عمل صالح بدون نیت الهی، صرف‌نظر از ظاهر آن، فاقد ارزش اخروی است، زیرا معیار نهایی ارزش، ارتباط قلبی فاعل با خدای متعال است: «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ»؛ (آنچه نزد شماست فناپذیر است، و آنچه نزد خداست باقی است). بدین سان، ایمان مقدمه تحقق نیت الهی است، و بدون آن، عمل به نیت مطلوب خود نمی‌رسد. از این رو، کار نیک از انسان بی‌ایمان، فاقد پیوند وجودی با کمال مطلق بوده و صرفاً می‌تواند در حد کسب محبوبیت دنیوی یا آرامش روانی تلقی شود، که در منطق توحیدی، غایت نهایی عمل محسوب نمی‌گردد. هدف نهایی از منظر استاد مصباح، تکامل روح انسان است. در این چارچوب، معیار ارزش هر عمل، میزان تأثیر آن در تعالی و رشد نفس انسانی است. این پرسش بنیادین که «کمال نهایی انسان چیست؟»، در اندیشه فلسفی ایشان، پاسخ خود را در تحلیل هستی‌شناسانه مراتب وجود می‌یابد. ایشان با استناد به مبانی فلسفه اسلامی

می‌فرمایند: وجود دارای مراتب طولی است و موجودات نازل تر شعاعی از مرتبه عالی تر وجود هستند. رابطه علت و معلول، نه رابطه میان دو موجود مستقل، بلکه رابطه‌ای وجودی است که در آن معلول عین نیاز به علت بوده و فاقد استقلال وجودی است. در این نگاه، وجود معلول چیزی جزء رابطه‌ای اشراقی با علت خویش نیست. بر این مبنا، انسان «عین فقر» است و خداوند «عین غنا». این فقر ذاتی، انسان را به سمت غنا و کمال مطلق سوق می‌دهد؛ زیرا فطرت انسان به گونه‌ای طراحی شده که در پی دستیابی به کمال نامتناهی است، و این کمال، تنها در وجود خداوند تحقق‌پذیر است. بنابراین، قرب الهی به عنوان غایت نهایی حرکت انسان، تعبیری دیگر از اتصال وجودی انسان با منشأ هستی و کمال مطلق است. پس می‌توان اذعان داشت که تمام مخلوقات، از آنجا که ممکن‌الوجود هستند، به‌طور ذاتی در طلب کمال‌اند و حرکت آن‌ها به‌سوی رفع نقصان‌ها و تحقق قوت و کمال، حرکتی طبیعی و ضروری است. این حرکت که در نظام هستی «صیروت» نامیده می‌شود، در وجود انسان نیز به صورت آگاهانه و ارادی ظاهر شده و مصداق آیه شریفه «أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ» (بدان که همه امور به سوی خدا بازمی‌گردند)، خواهد بود. چراکه در نهایت، تنها کمال حقیقی، در ذات حضرت حق تجلی می‌یابد، و تمام موجودات، دانسته یا ندانسته، به‌سوی این حقیقت در حرکت‌اند.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

پژوهش حاضر باهدف بررسی و تبیین مبانی غایت‌مداری اخلاقی در اندیشه استاد مصباح‌یزدی، و تبیین ظرفیت‌ها و پیامدهای آن در حوزه فلسفه اخلاق اسلامی، به روش توصیفی-تحلیلی انجام شد. یافته‌ها نشان داد که نظریه اخلاقی ایشان صرفاً یک قرائت شخصی یا محدود نیست، بلکه بر سه بُعد بنیادین معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی استوار است و در پی ارائه الگویی منسجم برای بازسازی اخلاق دینی در عصر حاضر می‌باشد. از منظر معرفت‌شناختی، استاد مصباح‌یزدی، عقل و وحی را منابع مکمل شناخت اخلاقی می‌داند که به مدد آن‌ها می‌توان به غایت‌نهایی افعال انسانی پی‌برد. در بُعد هستی‌شناختی، اخلاق امری ریشه‌دار در نظام وجود تلقی شده و ارزش‌های اخلاقی بر پایه ارتباط با کمال مطلق (خداوند)، و نه صرفاً مصالح دنیوی، تعریف می‌شوند. انسان نیز در بُعد انسان‌شناسی، موجودی مختار و صاحب فهم و اراده است که تعالی و سقوط او به واسطه شناخت، انگیزه و انتخاب‌های او رقم می‌خورد. در این نظریه، معنای زندگی به هدف آن گره خورده است؛ اما نه هر هدفی، بلکه هدفی متعالی و بی‌نهایت که همان قرب الهی است. استاد مصباح‌یزدی، با استناد به آیات و مبانی کلامی و فلسفی، قرب به خدا را غایت‌نهایی حیات انسان می‌داند؛ قربی که نه فیزیکی و اعتباری، بلکه وجودی و صفاتی است. انسان در این سیر صعودی باید مظهر صفات الهی شود و با کسب ملکات اخلاقی همچون عدالت، حکمت، رحمت و عزت، به مقام قرب برسد. به بیان دیگر، انسان در مسیر اخلاقی شدن، الهی می‌شود و خداگونه عمل می‌کند؛ زیرا اخلاق اسلامی در این چارچوب، نه مجموعه‌ای از وظایف خشک، بلکه تجلی حیات طیبه و سلوک اختیاری به سوی کمال است. بر این اساس استاد مصباح‌یزدی، رابطه‌ای ضروری میان افعال اخلاقی و نتایج آن‌ها قائل است و «باید» و «نباید» اخلاقی را قابل تحلیل از طریق مقدمات هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، خداشناسی و جهان‌شناسی می‌داند. از این رو، نظریه اخلاقی ایشان را می‌توان نمونه‌ای برجسته از غایت‌گرایی در اندیشه اسلامی معاصر به‌شمار آورد. برخلاف وظیفه‌گرایی‌های سکولار که ارزش اخلاقی را مستقل از نتیجه و هدف می‌دانند، ایشان بر این باورند که افعال اخلاقی تنها در پرتو تحقق غایات متعالی، دارای ارزش‌اند. از این رو، سنجش اخلاقی هر عمل باید بر پایه میزان تقرب آن به خداوند انجام گیرد. در این نگاه، هر خواسته، میل یا فعلی که موجب تقرب بیشتر انسان به مقام قرب شود، ارزش‌مند تلقی می‌شود و هر آنچه او را از این مسیر دور سازد، فاقد ارزش یا دارای ارزش منفی خواهد بود. بدین ترتیب، پژوهش حاضر ضمن تحلیل نظریه اخلاقی استاد مصباح‌یزدی، جایگاه آن را در میان نظریات غایت‌مدار اخلاقی متفکران اسلامی معاصر تبیین کرده و نشان داده است که این دیدگاه نه تنها ظرفیت بالایی در پاسخ‌گویی به نیازهای نظری فلسفه اخلاق اسلامی دارد، بلکه می‌تواند در عرصه فرهنگی و اجتماعی نیز با تکیه بر غایت‌مداری الهی، راهکارهایی برای سیاست‌گذاری، تربیت اخلاقی و ارتقای زیست‌معنوی جامعه اسلامی ارائه دهد. از این رو، واکاوی مبانی فلسفی این نظریه، گامی مؤثر در جهت تقویت هویت اخلاقی در علوم انسانی اسلامی و بازخوانی نظریات اخلاقی دین‌محور در دوران معاصر با تعاملات و تحولات اجتماعی در اجتماع به‌شمار می‌رود.

منابع

- ابن‌سینا، حسین‌بن‌عبدالله. (۱۳۷۷). *الهیات‌نجات*. ترجمه: ابوالقاسم گلستانی، ویراستار: سیدیحیی یثربی، تهران: انتشارات فکر روز.
- آدینه، روح‌الله. موسوی، سیده‌رقیه. (۱۴۰۱). *عملکرد ذهن در فرایند ادراک عقلی از منظر آیت‌الله م مصباح یزدی*. فصلنامه علمی پژوهشی- معرفت فلسفی، دوره ۲۰، شماره ۲: (پیاپی ۷۸)، ۸۱-۹۴.
- شرف‌الدین، سیدحسین. حسینی‌زاده، سیدعلی. ابراهیمی، ایمان. (۱۳۹۹). *تحلیل مفهوم مسئولیت اجتماعی با رویکرد اسلامی (باتأکید بر دیدگاه‌های آیت‌الله مصباح یزدی)*. فصلنامه علمی پژوهشی- معرفت فرهنگی اجتماعی، دوره ۱۲، شماره ۱: (پیاپی ۴۵)، ۳۸-۲۱.
- صدرالمتالهین شیرازی، محمدبن ابراهیم. (۱۳۸۳). *الحکمه المتعالیه فی‌الافسار الاربعه (جلد ۱)*. ویراستار: مقصود محمدی، چاپ‌اول، تهران: مؤسسه بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- عبداللهی، محمدسعید. فاضلی، سیداحمد. (۱۴۰۱). *ارزیابی دیدگاه انتقادی لوئیس پویمن در باب نسب‌گرایی اخلاقی ذهنی و قراردادی*. فصلنامه علمی پژوهشی- تأملات اخلاقی، دوره ۳، شماره ۱: (پیاپی ۹)، ۷۱-۵۱.
- فرانکنا، ویلیام‌کی. (۱۳۹۳). *فلسفه اخلاق*. ترجمه: هادی صادقی، چاپ‌چهارم، قم: مؤسسه فرهنگی طه- کتاب طه.
- فنایی‌اشکوری، محمد. (۱۴۰۱). *آیت‌الله مصباح‌یزدی نظریه پرداز در فلسفه اسلامی معاصر*. فصلنامه علمی پژوهشی- معرفت، دوره ۳۱، شماره ۳۰۱، ۹-۱۳.
- کاپلستون، فردریک چارلز. (۱۳۹۹). *تاریخ فلسفه: یونان و روم (جلد ۱)*. ترجمه: سیدجلال مجتبی، ویراستار: اسماعیل سعادت، چاپ‌نهم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی: سروش (صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران).
- مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۱). *خودشناسی برای خودسازی*. چاپ‌بیست‌وسوم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمنی(ره).
- مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۳). *اخلاق در قرآن*. تحقیق و نگارش محمدحسین اسکندری، چاپ‌نهم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمنی(ره).
- مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۴). *به‌سوی خودسازی*. تحقیق و نگارش کریم سبحانی، چاپ‌چهارم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمنی(ره).
- مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۴). *نقد و بررسی مکاتب اخلاقی*. چاپ‌سوم، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمنی(ره).
- مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۱). *فلسفه اخلاق*. تحقیق و نگارش احمدحسین شریفی، چاپ‌ششم، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۶). *مجموعه آثار استاد شهی مطهری (جلد ۲۲)*. چاپ‌نهم، تهران: انتشارات صدرا.
- هولمز، رابرت. (۱۳۹۸). *مبانی فلسفه اخلاق*. ترجمه: مسعود علیا، چاپ‌ششم، تهران: انتشارات ققنوس.
- Pojman, Louis Paul. Fieser, James. (2011). *Ethics: Discovering right and wrong (7th ed.)*. Wadsworth, Cengage Learning.